

„Nepatikimoji“ 50-oji lietuviškoji šaulių divizija

1944 m. vasarą Raudonoji armija įsiveržė į Lietuvą. Netrukus (rugpjūčio 1 d.) buvo pradėta prievartinė mobilizacija į naujojo okupanto kariuomenę. Prisimindamas nesėkmingus nacių mėginimus formuoti sau pavaldžius saugumo (SS) ar karinius (Vietinė rinktinė) dalinius, lietuvių jaunimas juokavo: „Nesutvarkė mūsų vokiečiai, ruskiai dabar mus sutvarkys“¹.

Tokios nuotaikos vyravo visoje Lietuvoje, todėl mobilizuoti Lietuvos vyrus į SSRS kariuomenę bolševikams buvo ypač sunku. Tūkstančiai jaunuolių slapstėsi kaimuose, miškuose, įstojo į partizanų būrius. NKVD baudžiamiesiems pulkams vargais negalais pavykdavo sugaudyti dalį besislapstančiųjų ir taip padidinti potencialių mirtininkų gretas. Tačiau atvykę į komisariatų ar prievartą sugaudyti „prievolininkai“ ne iš karto būdavo siunčiami į frontą – reikėjo išėiti „mokymus“ atsargos pulkuose.

Mobilizuotiems lietuviams apmokyti 1944 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. Baltarusijos karinėje apygardoje buvo formuojama 50-oji lietuviškoji atsargos šaulių divizija. Ji dislokavosi vasaros karinėje miško stovykloje Smolensko srityje, netoli Jarcevo miesto². Nuo 1944 m. rugpjūčio mobilizuotieji pirmiausia buvo siunčiami į 16-ąją lietuviškąją šaulių diviziją, tuomet turėjusią tik 5000 karių (1942 m. divizijoje buvo 12 000 karių). Iš pradžių kariniai komisariatų, aplenkdami atsargos šaulių junginius, vyrus

siųsdavo į divizijos surinkimo punktą. Vėliau 16-oji divizija papildymą gaudavo iš 50-osios lietuviškosios atsargos šaulių divizijos per armijų atsargos šaulių pulkus. Iki 1944 m. gruodžio mėn. lietuviai į kitus Raudonosios armijos junginius nebuvo siunčiami. Raudonosios armijos Vyriausiosios formavimo valdybos karinė taryba draudė karinėms apygardoms siųsti veikiančiajai kariuomenei papildyti karius tų tautų, kurios turėjo savo nacionalinius junginius. Raudonosios armijos Mobilizacinės valdybos 1944 m. spalio 18 d. direktyva visi lietuvių tautybės eiliniai ir seržantai iš veikiančiosios kariuomenės iki lapkričio 15 d. turėjo būti nukreipti į 50-ąją lietuviškąją atsargos šaulių diviziją. Divizijos tikslas buvo apmokyti mobilizuotus į Raudonąją armiją Lietuvos gyventojus. Tačiau į frontą pateko tik dalis mobilizuotųjų gyventojų. Didesnė dalis iki pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo mokomi atsargos šaulių junginiuose³.

1944 m. rugpjūčio 23 d. „Tiesoje“ buvo išspausdintas daugelio 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje tarnavusių ir perkeltų į 50-ąją lietuviškąją atsargos šaulių diviziją karininkų ir naujokų laiškas LKP(b) CK ir LSSR vyriausybei, kuriame partijai ir LSSR vyriausybės vadovams pasižadama sąžiningai atlikti savo pareigą Tėvynei. Rugsėjo mėn. 50-osios divizijos politinio skyriaus viršininku ir divizijos vado pavaduotoju politiniams

reikalams karinė vadovybė paskyrė Feliksą Bieliauską. Jis nuo 1942 m. buvo 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos politinio skyriaus viršininkas, o pasibaigus karui ėjo LKP(b) Vilniaus miesto komiteto pirmojo sekretoriaus pareigas.

Rudenį 50-osios divizijos vadas generolas majoras J. Sinkevičius ir kita dalinio vadovybė nutarė prašyti LSSR vyriausybės ir karinės apygardos vadovybės diviziją perkelti į Lietuvą ir ten rengti žygio kuopas⁴. Lietuvos KP(b) CK ir Lietuvos SSR liaudies komisarijų taryba tam pritarė ir prašė aukščiausios SSRS politinės ir karinės vadovybės leisti diviziją perdislokuoti. Leidimas buvo gautas ir spalio 15 d. – lapkričio 4 d. apie 30 tūkst. kariškių turinti divizija buvo perkelta į Lietuvą⁵. Divizijos štabas įsikūrė Vilniuje, o keturi pėstininkų pulkai ir vienas artilerijos pulkas buvo išsklaidyti toli vienas nuo kito – į Gaižiūnus, Jašiūnus, Ukmergę ir Pabradę.

Kokiomis nuotaikomis gyveno per gimtinės laukus žygiuojantys kariškiai, gali iliustruoti toks pavyzdys. Buvęs partizanas P. Vaičekauskas, 1944 m. lapkričio 11 d. mobilizuotas į 50-ąją diviziją, prisimena, kaip pulkui žygiuojant į Ukmergę vienas karininkas uždarame karininkų, puskarininkų ir viršilų susirinkime, įvykusiame Lietuvos kaime, kalbėjo: „Vyrai, kokių velnių mums kišti galvas po svetima komanda, į frontą, kur bolševikai ir vokiečiai tarp savęs kovoja. Laikykimės neutralumo, žinokit, kad Vakarai susitaikys su vokiečiais ir duos bolševikams į skudurus. Taigi, ko mums ten lįsti? Eikim, skirstykimės namo, geriausiai naktį. Nepamirškite Atlanto Chartijos ir jos garantijų mums“. Pasitarimo dalyviai paskleidė šią idėją visame pulke. Vėliau, pasitaikius progai,

P. Vaičekauskas su būreliu vyrų pabėgo iš dalinio ir savo gimtinėje įsitraukė į partizaninį sąjūdį⁶.

Atvykę į nuolatinės bazavimosi vietas, lietuviai gyveno lyg lageryje. Karinė cenzūra 1944 m. gruodžio mėn. iš vieno 50-osios divizijos dalinio Nr. 12004 „P“ siųstame laiške užfiksavo tokius nusiškundimus: „Brangus tėve, pasigailėk savo sūnaus! Aš noriu valgyti, o valgyt nėra ką. Mums duoda skystą sriubą ir 500 gramų duonos. Žodžiu, maitina blogai. Būnant Jarceve visi lietuviai iškeitė savo daiktus į duoną, taip pat ir aš...“ Kitas jaunuolis rašo: „Gyvenam blogai, miegam ant cementinių grindų ir blogai maitina. Yra sergančių šiltine. Naktį vienas mirė. Aš su savo liga buvau pas gydytoją, bet nieko nepripažįsta...“⁷ Tokios nežmoniškos sąlygos ir suvokimas, kad reikės mirtinai kautis bolševikų armijoje, skatino lietuvius dezertyruoti. LSSR valstybės saugumo liaudies komisaras A. Guzevičius gruodžio mėn. informuoja LKP(b) sekretorių A. Sniečką, kad iš Pabradės 02003 „C“ lietuviškojo dalinio dezertyravo daug kariškių⁸.

Greitai padėtis tapo beveik nevaldoma, nes iš karinių dalinių buvo bėgama ne tik pavieniui, bet ir grupėmis su ginklais. Pabėgę vyrai dažnai tapdavo partizanais⁹.

Praėjus daugeliui metų, F. Bieliauskas savo atsiminimų knygoje rašė: „Tačiau didžiausia mūsų klaida buvo tai, kad neįvertinome pokario metais respublikoje susiklosčiusios politinės situacijos, stiprėjančios klasių kovos. Vis įžūliau reikėsi antitarybiniai elementai, o mes kaip reikiant nepagalvojome, kad jie, atsidūrę tarp karinės tarnybos pašauktų vyrų, galės greitai užmegzti ir tarpusavio kontaktus, ir kontaktus su kontrrevoliuciniu pagrindžiu, be to,

stengsis dezorganizuoti kuopų, batalionų ir pulkų darbą¹⁰.

Išsigandę masinio dezertyravimo, o gal net ginkluoto maišto pavojaus, SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas S. Kruglovas ir SSRS NKVD–NKGB įgaliotinis Lietuvai I. Tkačenka 1944 m. gruodžio 15 d. raštu informuoja SSRS vidaus reikalų liaudies komisarą L. Beriją apie susiklosčiusią grėsmingą padėtį (šis svarbus dokumentas skaitytojui pateikiamas publikacijos pabaigoje). L. Berija dokumentą peradresuoja J. Stalinui, V. Molotovui, G. Malenkovui ir kitiems vyriausybės nariams.

SSRS aukščiausioji politinė ir karinė vadovybė priima sprendimą apsidrausti nuo galimų netikėtumų. 1945 m. sausio mėn. 50-osios lietuviškosios atsargos šaulių divizijos pulkai buvo perkelti į atsargos divizijas, daugiausia dislokuotas Maskvos karinėje apygardoje¹¹.

Karo pabaigą 50-osios divizijos pulkai sutiko Maskvos apygardos atsargos šaulių divizijoje. F. Bieliauskas 1945 m. gegužės 9 d. buvo atvykęs į šioje divizijoje dislokuojamą 254-ąją lietuvių atsargos šaulių pulką „papasakoti apie baigiamąsias kovas prieš agresorius“¹². Galima numanyti, kad klausydamiesi politruko šnekos lietuviai širdyje džiau-

gėsi, nes suprato – jie niekam negalės papasakoti „apie baigiamąsias kovas“.

F. Bieliauskas atsiminimuose rašo: „Klasinio priešo užmačios dezorganizuoti į Raudonąją Armiją pašauktų respublikos vyrų karinį rengimą buvo sužlugdytos“¹³. Taip, jos buvo sužlugdytos, bet žlugo ir pastangos tūkstančius lietuvių pasiųsti į mirtiną karo verpetą.

Publikuojamas dokumentas ir anksčiau išdėstyti faktai leidžia padaryti keletą apibendrinimų:

1) Masinis lietuvių dezertyravimas iš 50-osios lietuviškosios atsargos šaulių divizijos pakirto SSRS vadovybės pasitikėjimą naujais lietuviškais kariniais junginiais.

2) Galima teigti, kad jei ne tūkstančiai vengusiųjų mobilizacijos, prasidėjęs partizaninis pasipriešinimas, dezertyravimai iš karinių formuočių, tai į frontą būtų buvę pasiųsta dauguma ką tik suformuotų lietuviškųjų dalinių karių. Dėl to Antrajame pasauliniame kare būtų žuvę kelis kartus daugiau lietuvių (1944–1945 m. fronte žuvo apie 25 tūkst. lietuvių¹⁴).

3) Lietuvių nepaklusnumas, vengimas kovoti svetimoje kariuomenėje parodė tautos pilietinę brandą ir blaivią nuovoką.

Nuorodos

¹ P. Vaičekauskas, „Ne sau šviesą liejom“, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1997, Nr. 22, p. 16.

² F. Bieliauskas, *Liaudies žygdarbis nemirtingas*, Vilnius, 1985, p. 140.

³ J. Dobrovolskas, *Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose*, Vilnius, 1967, p. 155; F. Bieliauskas, op. cit., p. 140.

⁴ F. Bieliauskas, op. cit., p. 162.

⁵ SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pa-

vaduotojo, valstybės saugumo 2-ojo rango komisaro S. Kruglovo ir SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvai, valstybės saugumo komisaro I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 15 d. raštas SSRS vidaus reikalų liaudies komisarui, valstybės saugumo generaliniam komisarui draugui L. Berijai, Rusijos Federacijos valstybinis archyvas (toliau – RFVA), f. R-9401, ap. 2, b. 68, l. 179–182; F. Bieliauskas, op. cit., p. 142.

⁶ P. Vaičekauskas, op. cit., p. 27.

⁷ LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1944 m. gruodžio 23 d. raštas

LKP(b) sekretoriui A. Sniečkui, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap. 10, b. 10, l. 83–86.

⁸ LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1944 m. gruodžio 21 d. raštas LKP(b) sekretoriui A. Sniečkui, *ibid.*, l. 56–58.

⁹ SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo, valstybės saugumo 2-ojo rango komisaro S. Kruglovo ir SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvai, valstybės saugumo komisaro I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 15 d. raštas SSRS

vidaus reikalų liaudies komisarui, valstybės saugumo generaliniam komisarui draugui L. Berijai, RFVA, f. R-9401, ap. 2, b. 68, l. 179–182.

¹⁰ F. Bieliauskas, *op. cit.*, p. 142.

¹¹ *Ibid.*, p. 143.

¹² *Ibid.*, p. 154.

¹³ *Ibid.*, p. 143.

¹⁴ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 403.

SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo, valstybės saugumo 2-ojo rango komisaro S. Kruglovo ir SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvai, valstybės saugumo komisaro I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 15 d. tarnybinis raštas SSRS vidaus reikalų liaudies komisarui L. Berijai

1944 m. gruodžio 15 d.

Išsiųsti:

drg. Stalinui
drg. Molotovui
drg. Malenkovui
drg. Bulganinui
drg. Smorodinovui

Nuorašas
Visiškai slaptai
Priimta „VČ“

Iš Vilniaus

SSRS vidaus reikalų liaudies komisarui,
valstybės saugumo generaliniam komisarui draugui L. Berijai

1944 m. rugsėjo mėn. vietoj 2-ojo atskirojo lietuviškojo šaulių bataliono buvo suformuota 50-oji lietuviškoji atsargos šaulių divizija. Divizija sukomplektuota Jarceve, Smolensko srityje, atvykus pastiprinimui – šaukiamiesiems iš išvaduo-
tų Lietuvos SSR rajonų.

Lietuvos KP(b) CK ir Lietuvos SSR liaudies komisarų tarybos prašymu divizija nuo š. m. spalio 15 d. iki lapkričio 4 d. buvo perdislokuota į Lietuvos teritoriją.

Šiuo metu divizijoje yra per 25 000 karių, pulkai dislokuoti trijose Lietuvos

apskirtyse – Vilniaus, Ukmergės ir Kau-
no.

Dislokavus diviziją Lietuvos SSR, padažnėjo divizijos karių dezertyravimo atvejų. Per visą laiką iš divizijos dezertyravo 1001 žmogus, iš jų spalio antroje pusėje – 250, lapkričio mėn. – 524 ir per gruodžio mėn. trylika dienų – 227 žmonės. Per tą laiką buvo 210 grupinio dezertyravimo atvejų, grupėmis dezertyravo 750 žmonių, iš jų – 85 grupinio dezertyravimo atvejai, kai kariai pabėgo su ginklais. Tarp dezertyrų buvo 830 lietuvių, kuriuos NKVD kariuomenės dalys

sugavo Lietuvos SSR miškuose ir per karinius komisariatų išsiuntė į divizijos dalinius.

Šiuo metu divizijos kontržvalgybos „Smerš“ organai yra surinkę tardymo, agentūrinių ir oficialių dokumentų apie maždaug 1500 kariškių, kurie rengėsi dezertyruoti iš divizijos dalių.

Nustatyta daug atvejų, kai dezertyravę iš pulkų lietuviškosios divizijos kariai eina į lietuvių gaujas, veikiančias pulkų dalinių išsidėstymo vietose. Divizijos būklė nepaprastai sunki: divizijos dalyse trūksta elementarios tvarkos ir pirmiausia – tarp karininkų.

Divizijoje nesudarytos tinkamos buitinės sąlygos raudonarmiečiams. Daug karių neturi batų, būtinos mundiruotės ir patalynės, todėl divizijos daliniuose šimtaprocentinis utėlėtumas, pulkuose išplitę niežai – jais serga per 1000 žmonių, ir vidurių šiltinė – ja serga daugiau kaip 500 karių.

Divizijos dalinių vadovybėje išplitęs girtavimas, nėra reikiamos drausmės, ir tai sudaro sąlygas masiniam dezertyravimui iš divizijos. Divizijos dislokavimas tose vietovėse, iš kur šaukiami karo prievolinkai, daro jiems itin neigiamą poveikį. Divizijos daliniuose plačiai praktikuojami masiški karių giminių lankymaisi: užregistruota daug faktų, kai giminės išsiveža iš dalių karių, ragina juos dezertyruoti ir eiti į gaujas; antisovietinis elementas varo plačią propagandą tarp nepastovių raudonarmiečių lietuvių, ragina juos dezertyruoti, išeiti į miškus ir kovoti su sovietų valdžia. Kovinis parengimas ir politinis mokymas divizijoje atliekami nepatenkinamai,

dauguma divizijos vadų nemoka lietuvių kalbos, lietuvių karininkų divizijoje tėra 15–20 proc.

„Smerš“ dokumentuose užregistruota keletas atvejų, kai divizijos pulkuose buvo skleidžiami gandai, kad esą rengiamas lietuviškosios divizijos karių sukilimas, taip pat gandai, kad esą lietuviškosios divizijos kariai padarys taip, kaip padarė Plechavičiaus armijos kariai, t.y. organizuotai su ginklais rankose pabėgsią į miškus.

Manome, kad 50-ąją lietuviškąją atsargos diviziją (daugiau kaip 25 000 ginkluotų karių) laikyti Lietuvos SSR teritorijoje netikslinga.

Mūsų nuomone, būtina:

1) perdislokuoti diviziją į SSRS užnugario rajonus, konkrečiai galima šią diviziją palikti Baltarusijos karinėje apygardoje, bet perdislokuoti į Smolensko sritį, Kozelsko miestą – ten yra reikiamos patalpos divizijai įkurdinti;

2) šaukiamųjų į Raudonąją armiją nepalikti vietoje, o siųsti į atsargos pulkus ir brigadas, išdėstytus šalies užnugario srityse, ten juos mokyti ir formuoti, nes palikti Lietuvos teritorijoje jie dezertyruoja, dezertyrai pereina į nelegalią padėtį ir padeda plisti banditizmui.

SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas, valstybės saugumo 2-ojo rango komisaras Kruglovas

SSRS NKVD–NKGB įgaliotinis Lietuvai, valstybės saugumo komisaras Tkačenka

1944 m. gruodžio 15 d.